

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه اصفهان

دانشکده علوم اداری و اقتصاد

گروه علوم سیاسی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته‌ی علوم سیاسی
تحلیل مقایسه‌ای مولفه‌های سیاسی اندیشه شیعه و اهل سنت

استاد راهنما:

دکتر علی حسینی

استاد مشاور:

دکتر حسین هرسیج

دانشجو:

مدینه پشمی

اسفند ماه ۱۳۹۹

تعهد نامه اصالت اثر

اینجانب مدینه پشمی دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد رشته‌ی علوم سیاسی، متعهد می‌شوم که مطالب مندرج در این پایان نامه و برون‌داده‌های منتشره در این رابطه، حاصل کار پژوهشی اینجانب است و به دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این پژوهش از آنها استفاده شده است، مطابق مقررات ارجاع و در فهرست منابع و مآخذ ذکر گردیده است. این پایان نامه قبلاً برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است. لذا در صورت اثبات تخلف (در هر زمان) دانشگاه اصفهان حق دارد مدرک تحصیلی صادر شده برای اینجانب را از اعتبار ساقط و ضمن درج عام موضوع در جراید کثیرالانتشار، کلیه امتیازات و حقوقی که به موجب آن در طی دوره تحصیل و مدت زمان بعد از فراغت از تحصیل تا اثبات تخلف به ذینفعان تعلق گرفته را مسترد گرداند.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه اصفهان می‌باشد.

امضاء

دانشجو مدینه پشمی

امضاء

تایید استاد راهنما: دکتر علی حسینی

حوزه معاونت پژوهش و فناوری

دانشگاه اصفهان

دانشکده علوم اداری و اقتصاد

گروه علوم سیاسی

پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی علوم سیاسی خانم مدینه پشمی

تحت عنوان

تحلیل مقایسه‌ای مولفه‌های سیاسی اندیشه شیعه و اهل سنت

به عنوان بخشی از ملزومات درجه کارشناسی ارشد

در تاریخ ۱۳۹۹/۱۲/۲۷ توسط هیات داوران زیر بررسی و با درجه عالی به تصویب نهایی رسید.

امضا	با مرتبه‌ی علمی دانشیار	دکتر علی‌علی حسینی	استاد راهنمای پایان‌نامه
امضا	با مرتبه‌ی علمی استاد	دکتر حسین هرسیج	استاد مشاور پایان‌نامه
امضا	با مرتبه‌ی علمی دانشیار	دکتر علیرضا آقاحسینی	استاد داور داخل گروه
امضا	با مرتبه‌ی علمی دانشیار	دکتر محمدعلی بصیری	استاد داور خارج از گروه

مهر و امضای مدیر گروه

در ابتدا سپاس از خداوند مهربان، به پاس تمام لحظات با من بودنش،
او که از رگ گرون به آدمی نزدیک تر است و یاریگر بندگانش در
تمامی عرصه های زندگی است.

در ادامه از استاد ارجمند و فرزانه ام، جناب آقای دکتر علی علی
حسینی که زحمت راهنمایی این رساله را بر عهده داشتند و هم چنین
از استاد گرانمایه جناب آقای دکتر حسین هر سچ که مشاوره این
اثر را متقبل شدند، سپاسگذارم.

تقدیریم به :

از جهان تشیع: به مدافعان راستین این مذهب در طول تاریخ، در راس آنان، بانوی روشنگر و ام‌الائمہ شیعه، حضرت فاطمہ زهرا (س)، امام خمینی (ره) و سردار مدافع وطن و تشیع، شهید سردار سپهبد قاسم سلیمانی که داغ شهادتشان تا ابد بر سینه هر ایرانی قدرشناس و آزاده اندیشی خواهد ماند.

از جهان تسنن: آواری وحدت جهان اسلام، سید جمال‌الدین اسدآبادی و همه‌ی رهروان راستین مسیرش از جمله، شیخ محمد شلتوت.

چکیده

تحلیل عملکردها و اقدامات انجام‌شده در جهان اسلام، از منظرهای گوناگونی می‌تواند صورت بگیرد. پایان‌نامه‌ی حاضر درصدد برآمده است تا از منظر اندیشه‌ی سیاسی و به ویژه شاخه‌ی فقه سیاسی و با استفاده از روش تحلیل مقایسه‌ای، به این سوال پاسخ دهد که آیا مولفه‌های سیاسی موجود در اندیشه شیعه و اهل سنت، بر عملکردهای صورت گرفته در این دو مذهب، تاثیری داشته است؟ در این راستا مولفه‌های عدالت، امنیت، شورا، عقلانیت و مشارکت سیاسی زنان، جهت بررسی اندیشه‌های مذکور و چارچوب‌بندی این پایان‌نامه، مدنظر قرار داده شد و یافته‌های به دست آمده، نشان داد که نوع نگرش‌های خاص موجود در مذهب تشیع، نسبت به مولفه‌های سیاسی مذکور و همچنین تغییر این نگرش‌ها، بر عملکردهای صورت گرفته در طول تاریخ، در بین پیروان این مذهب؛ همانند شکل‌گیری جنبش‌های عدالت‌خواهانه و نظریاتی؛ نظیر مقاومت، ولایت فقیه و جمهوری اسلامی امام خمینی، وکالت مالکان شخص مشاع آیت‌الله حائری‌یزدی و ولایت امت بر خود شیخ محمدمهدی شمس‌الدین تاثیر داشته است و در مذهب تسنن نیز، نوع نگرش‌های خاص موجود نسبت به این مولفه‌های سیاسی و همچنین تغییر این نگرش‌ها، بر عملکردهای صورت گرفته در طول تاریخ، در بین پیروان این مذهب؛ همانند پذیرش نظام‌های جائزانه در دوران قدیم و شکل‌گیری قیام‌های ضد حکومت‌های ستمگر در دوران معاصر و نظریاتی؛ چون حکومت اسلامی رشیدرضا، تئوکراسی ابوالاعلی مودودی، شوراگرایی توفیق محمدالشاوی و دموکراسی اسلامی که از طرف کسانی؛ همانند راشد الغنوشی مطرح شد، موثر بوده است و در مقام مقایسه نیز مشخص گردید که نوع نگرش متمایز تشیع و تسنن نسبت به مولفه‌های سیاسی مدنظر، از علل عملکردها و نظریات متفاوت صورت گرفته مذکور، در این دو مذهب، نسبت به یکدیگر، در طول تاریخ بوده است هر چند که به نظر می‌رسد همگرایی‌ها، میان اندیشه‌ی سیاسی تشیع و تسنن، در دوران معاصر، نسبت به گذشته افزایش یافته است.

کلیدواژه‌ها: اندیشه‌ی سیاسی، تشیع، تسنن، عدالت، امنیت، روش مقایسه‌ای، نظریه مقاومت.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول کلیات پژوهش
۱-۱-۱.....	۱-۱. شرح و بیان مسئله.....
۳.....	۲-۱. کلید واژه ها:.....
۳.....	۱-۲-۱. اندیشه‌ی سیاسی (Political Thought).....
۳.....	۲-۲-۱. عدالت (Justice).....
۳.....	۳-۲-۱. امنیت (Security).....
۳.....	۴-۲-۱. روش مقایسه‌ای (Comparative Method).....
۳.....	۵-۲-۱. نظریه مقاومت (Resistance Theory).....
۳.....	۳-۱. پیشینه و تاریخچه موضوع:.....
۳.....	۱-۳-۱. پژوهش‌های داخلی.....
۷.....	۲-۳-۱. پژوهش‌های خارجی.....
۹.....	۴-۱. اهمیت و ارزش تحقیق.....
۱۰.....	۵-۱. اهداف تحقیق.....
۱۰.....	۶-۱. سوال‌های تحقیق.....
۱۰.....	۷-۱. روش تحقیق.....
۱۰.....	۱-۷-۱. نوع مطالعه و روش پاسخگویی به سوالات.....
۱۰.....	۲-۷-۱. ابزار گردآوری داده‌ها.....
۱۱.....	۳-۷-۱. ابزار تجزیه و تحلیل.....
۱۱.....	۸-۱. کاربرد نتایج تحقیق.....
۱۲.....	۹-۱. ساماندهی تحقیق.....
	فصل دوم تحلیل مولفه‌های سیاسی اندیشه تشیع
۱۳.....	مقدمه.....
۱۴.....	۱-۲. عدالت از دید تشیع:.....
۲۴.....	۲-۲. امنیت از دید تشیع:.....
۳۰.....	۳-۲. عقلانیت از دید تشیع.....

عنوان صفحه

۲-۴. شورا از دید تشیع: ۲۵

جمع‌بندی ۵۵

فصل سوم تحلیل مولفه‌های سیاسی اندیشه تسنن

مقدمه ۵۶

۱-۳. امنیت از دید تسنن: ۵۷

۲-۳. عدالت از دید تسنن: ۶۰

۳-۳. شورا از دید تسنن: ۶۹

۴-۳. عقلانیت از دید تسنن: ۷۴

۵-۳. مشارکت سیاسی زنان از دید تسنن: ۷۷

جمع‌بندی ۸۸

فصل چهارم مقایسه نقاط اشتراک و افتراق اندیشه سیاسی شیعه و سنی

مقدمه ۸۹

۱-۴. مقایسه اندیشه‌های سیاسی شیعه و اهل سنت در مورد مولفه‌های عدالت و امنیت: ۸۹

۲-۴. مقایسه اندیشه‌های سیاسی شیعه و اهل سنت در مورد مولفه عقلانیت: ۹۱

۳-۴. مقایسه اندیشه‌های سیاسی شیعه و اهل سنت در مورد مولفه شورا: ۹۴

۴-۴. مقایسه اندیشه‌های سیاسی شیعه و اهل سنت در مورد مشارکت سیاسی زنان: ۹۶

جمع‌بندی ۹۸

فصل پنجم تحلیل تأثیر مولفه‌های سیاسی بر عملکردهای صورت گرفته در تشیع و تسنن

مقدمه ۹۹

۱-۵. تحلیل مولفه‌های امنیت و عدالت بر عملکرد تشیع: ۱۰۰

۲-۵. تحلیل مولفه‌های امنیت و عدالت بر عملکرد تسنن: ۱۰۲

۳-۵. تحلیل مولفه شورا بر عملکرد تشیع: ۱۰۵

۴-۵. تحلیل مولفه شورا بر عملکرد تسنن: ۱۰۶

۵-۵. تحلیل مولفه عقلانیت بر عملکرد تشیع: ۱۰۷

۶-۵. تحلیل مولفه عقلانیت بر عملکرد تسنن: ۱۰۹

عنوان	صفحه
۷-۵. تحلیل مولفه مشارکت سیاسی زنان بر عملکرد تشیع و تسنن:.....	۱۱۳
جمع‌بندی.....	۱۱۴
فصل ششم نتیجه گیری	
۱-۶. مروری بر نتایج و یافته‌های پژوهش.....	۱۱۵
۲-۶. محدودیتها.....	۱۱۸
۳-۶. پیشنهادات.....	۱۱۸
منابع و مآخذ.....	۱۱۹

فهرست شکل‌ها

صفحه	عنوان
۲۹	شکل ۱-۲. مدل شماتیکی از رویکرد علمای شیعه به مسائل امنیتی

فهرست جدول‌ها

صفحه	عنوان
۹۵.....	جدول ۴-۱. الگوها و عناصر نظام سیاسی اسلامی مبتنی بر شورا

فصل اول

کلیات پژوهش

۱-۱. شرح و بیان مسئله

این پایان نامه درصدد است تا مولفه‌های سیاسی اندیشه شیعه و اهل سنت را استخراج کرده، آن‌ها را با یکدیگر مورد مقایسه قرار دهد تا بتوان از این طریق، به نقاط اشتراک و افتراق اندیشه‌ی سیاسی این دو مذهب بزرگ اسلامی، دست یافت و همچنین توانایی تجزیه و تحلیل تاثیر این مولفه‌ها بر عملکردهای صورت گرفته در تشیع و تسنن را پیدا کرد.

در این راستا باید گفت همان‌طور که از واقعیات سیاسی جهان اسلام برمی‌آید، بخش قابل توجه‌ای از مسلمانان بر سر این مسئله اتفاق نظر دارند که اسلام یک دین سیاسی است و در قاموس این دین، امکان جدایی بین دینت و سیاست وجود ندارد لذا شکل‌گیری بسیاری از جنبش‌ها، نهضت‌ها، احزاب و نظام‌های سیاسی اسلامی نیز بر همین اساس قابل توجیه است.

بنابراین انتظار می‌رود که در میان عقاید و معارف اسلامی، افکار و اندیشه‌هایی یافت گردند که توانایی تبیین اصول، هنجارها و ارزش‌های لازم برای اشخاص و نهادهای سیاسی را داشته و اهداف و مقاصد سیاسی را جهت‌دهی کنند. لذا بدیهی است که در میان معارف اسلامی، اندیشه‌هایی تحت عنوان اندیشه‌های سیاسی، در وجوه گوناگون فقهی، فلسفی، کلامی و عرفانی آن قابل بازیابی است. (به‌دراوندیانی، ۱۳۸۹: ۱۶۰)

مسئله‌ی ذهنی نویسنده در این پایان‌نامه، به طور عام در حیطه‌ی اندیشه سیاسی و به طور خاص در ساحت فقه سیاسی قرار می‌گیرد. محقق، ابتدا به بررسی دیدگاه‌های موجود در اندیشه‌های فقهی - سیاسی قدیم و معاصر دو مذهب تشیع و تسنن، نسبت به مولفه‌های سیاسی امنیت، عدالت، شورا، عقلانیت و مشارکت سیاسی زنان می‌پردازد، سپس این دیدگاه‌ها را با یکدیگر مورد مقایسه قرار می‌دهد تا به به پاسخ پرسش‌ها و اهداف پیش‌بینی شده خود دست یابد.

برای مثال در بین شیعه و اهل سنت، از نظر فقهی، در مورد مولفه‌ی سیاسی عدالت چندان اختلاف‌نظری وجود ندارد بلکه تفاوت این دو، در مواردی است که این مولفه را شرط می‌دانند که از مهم‌ترین آن‌ها، در باب «امام جماعت، امام جمعه و حاکم» است. از نظر شیعه، عدالت در تمامی موارد مذکور شرط است ولی اهل سنت در مورد امام جماعت و جمعه، به این امر قائل نبوده، تنها بعضی از اندیشمندان این مذهب به کراهت امامت فرد «فاسق و بدعت‌گزار» اعتقاد داشته‌اند و حتی عده‌ی زیادی از آنان این مولفه را جزء شروط مورد نیاز برای حاکم اسلامی نمی‌دانند. (مسجدجامعی، ۱۳۸۵: ۲۳۴)

مولفه‌ی سیاسی دیگری که مورد بررسی قرار می‌گیرد، امنیت است. به نظر می‌رسد که در دیدگاه‌های سیاسی قدیم تسنن، امنیت بر عدالت مقدم بوده است در حالی که در تشیع، عدالت بر امنیت تقدم داشته است. در واقع، در مذهب اهل سنت، در بیشتر موارد، عدالت تحت تاثیر امنیت و سامان امور قرار گرفته در حالی که از نظر شیعه، تنها با داشتن حکومتی عادلانه، امنیت و سامان امور به شکل حقیقی آن، عملی خواهد شد و پیروان این مذهب اعتقاد دارند که چنین حکومت آرمانی نیز، تنها توسط امام تحقق می‌یابد. (قادری، ۱۳۷۸: ۴۵)

اما به نظر می‌رسد که در دوران معاصر، دیدگاه‌های موجود در این دو مذهب، در رابطه با دو مولفه مذکور، مورد تعدیل و اغماض قرار گرفته و سبب‌ساز عملکردهای متفاوتی در تشیع و تسنن نسبت به گذشته شده است به طوری که اکثر اندیشمندان و پیروان معاصر اهل سنت، دیگر هر نوع حکومتی را به بهانه‌ی تامین امنیت و حفظ نظم اجتماعی نپذیرفتند و به مولفه‌ی عدالت بهای بیشتری دادند و شیعیان نیز توجه بیشتری نسبت به مولفه‌ی امنیت مبذول داشته‌اند به طوری که نظریه مقاومتی که همواره در تشیع وجود داشته و معطوف به برخورد با ظلم و استبداد داخلی بوده است، به سمت برخورد با نظام سلطه و حفظ امنیت جامعه و امت اسلامی تغییر جهت یافته است و لذا به نظر می‌رسد که در اندیشه‌های سیاسی دوران معاصر مذهب تشیع، به نوعی امنیت بر عدالت تقدم یافته است.

سایر مولفه‌های سیاسی مدنظر این پایان‌نامه؛ یعنی شورا، عقلانیت و مشارکت سیاسی زنان نیز به همین ترتیب مورد بررسی و تحلیل مقایسه‌ای قرار خواهند گرفت تا بتوان به این پرسش پاسخ داد که مولفه‌های سیاسی مذکور، چه تاثیری بر عملکردهای صورت گرفته در مذاهب تشیع و تسنن، اعم از جنبش‌ها و نظریات به وجود آمده داشته‌اند؟

۱-۲. کلید واژه ها:

۱-۲-۱. اندیشه‌ی سیاسی (Political Thought):

یک سلسله دیدگاه‌ها و اصولی که «سیاست به معنای کارکرد حکومت یا دولت، مدیریت امور همگانی، فعالیت احزاب سیاسی و تدابیری که به منظور اداره‌ی کشور اتخاذ می‌گردد»، بر اساس آن‌ها، مورد بررسی و اجرا قرار می‌گیرد. (عمیدزنجانی، ۱۳۸۵: ۳۲)

۱-۲-۲. عدالت (Justice)

«رعایت استحقاق‌ها و عطا کردن به هر ذی حقی آن چه استحقاق آن را دارد.» (مطهری، ۱۳۴۹: ۱۱)

۱-۲-۳. امنیت (Security)

«توانایی کشور در دفع تهدیدهای خارجی علیه حیات سیاسی یا منافع ملی خود.» (روشندل، ۱۳۷۴: ۱۱)

۱-۲-۴. روش مقایسه‌ای (Comparative Method)

«روش مقایسه‌ای به مقایسه‌ی چند سیستم و با در نظر گرفتن ابعاد مختلف و گوناگون به بررسی نقاط تشابه و تمایز می‌پردازد.» (آلموند و دیگران، ۱۳۷۶: ۳)

۱-۲-۵. نظریه مقاومت (Resistance Theory)

«نظریه مقاومت، به عنوان یک نظریه رهایی‌بخش، در قالب پارادایم برخورد با سلطه و مبتنی بر قدرت روایت انقلاب اسلامی از اسلام ناب محمدی (ص) و با هدف غرب‌زدایی از نظام بین الملل طراحی شده است.» (قادری کنگاوری، ۱۳۹۲: ۲۳۰)

۱-۳. پیشینه و تاریخچه موضوع:

از آن جایی که انجام یک کار پژوهشی بدون بررسی پیشینه و آثار صورت گرفته در زمینه‌ی مدنظر پژوهشگر امکان‌پذیر نیست، لذا تحقیقات مرتبط با این پایان نامه، توسط محقق مورد بررسی قرار گرفته است که در ادامه به تعدادی از این آثار، به همراه وجوه تمایز آنان با پایان نامه حاضر اشاره خواهد شد.

۱-۳-۱. پژوهش‌های داخلی:

روحی و بهروزی لک (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «زلفیت‌شناسی حاکمیت فقیه در اندیشه‌های سیاسی اهل سنت»، شباهت‌ها، ویژگی‌ها و شرایط حاکم در نظام سیاسی اهل سنت و ولایت فقیه در اندیشه سیاسی شیعه را مورد بررسی قرار دادند. یافته‌های آنان نشان داد که مبنای مشروعیت ولایت فقیه در تشیع، نصب الهی و مبنای انتخاب خلیفه‌ی سنی، الهی-مردمی است ولی در مرحله‌ی تحقق عملی این

ولایت در تشیع، ویژگی‌ها و شرایطی وجود دارد که در اندیشه‌ی تسنن نیز همان ویژگی‌ها برای خلیفه مطرح شده است. در رابطه با این پژوهش باید گفت از این جهت که به بررسی مقایسه‌ای اندیشه‌ی سیاسی دو مذهب مدنظر، پرداخته شده است با این پایان‌نامه در ارتباط است اما در این پایان‌نامه، وجوه افتراق و اشتراک اندیشه سیاسی شیعه و سنی، در چند مولفه مشخص، مورد بررسی قرار گرفته شده است و در واقع سعی شده که کار جامع‌تری نسبت به این مقاله صورت گیرد.

صابریان و خواجه‌پور (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «ولایت فقیه از دیدگاه شیعه و سنی»، آراء تشیع و تسنن درباره‌ی مسئله ولایت فقیه را به طور اجمالی مورد بررسی و مقایسه قرار دادند. یافته‌های آنان نشان داد که ولایت فقیه برای تداوم اسلام امری ضروری است که شیعیان به شدت به این مسئله اعتقاد دارند اما در این پژوهش، تنها به بررسی و مقایسه یک مولفه سیاسی از دیدگاه دو مذهب مدنظر پرداخته شده است، در حالی که در پایان‌نامه حاضر سعی شده بررسی جامع‌تری از مولفه‌های سیاسی دو مذهب تشیع و تسنن ارائه گردد.

عطایی و قاسمی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «خوانشی از اندیشه امام خمینی و حسن البنا پیرامون نظام سیاسی»، اندیشه امام خمینی و حسن البنا، پیرامون موضوع نظام سیاسی را مورد بررسی قرار دادند. یافته‌های آنان نشان داد که تفاوت در مبناهای اندیشه‌ای و کارکردهای دال گفتمانی شکل گرفته، در نگرش‌های هر دو اندیشمند مذکور، سبب به نتیجه رسیدن گفتمان امام خمینی (ره) و بی‌ثمر بودن گفتمان حسن البنا شده است. در این پژوهش، به بررسی و مقایسه یک مولفه سیاسی؛ یعنی نظام سیاسی از دید دو تن از بزرگان جهان اسلام، از دو مذهب مدنظر پرداخته شده که از جهت بررسی مقایسه‌ای اندیشه‌ی سیاسی این دو مذهب، با این پایان‌نامه مشابهت دارد ولی طبعاً از جهت محدودیت مسئله ذهنی و اهداف مدنظر، با این پایان‌نامه متفاوت است.

قوی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «ظرفیت‌شناسی مردم‌سالاری دینی در اندیشه متفکران اهل سنت»، با تعریف و بیان مولفه‌های تشکیل‌دهنده مردم‌سالاری دینی و تطبیق آن‌ها با مبانی فکری و فقهی اندیشمندان و علمای اهل تسنن، پتانسیل‌های موجود در اندیشه‌ی آنان را، با روش توصیفی تحلیلی استخراج و مورد بررسی قرار داده است. یافته‌های او نشان داد که مردم‌سالاری دینی الگوی واحدی ندارد و قابلیت بومی شدن و تطبیق با سایر مذاهب اسلامی را نیز دارا است اما در عین حال، موانعی؛ نظیر بی‌توجهی به این قابلیت و وجود برخی دیدگاه‌ها و عملکردهای دولت‌های معاصر، مانع از تحقق این امر در میان کشورهای اسلامی شده است اما نویسنده این مقاله، تنها به واکاوی دیدگاه اهل سنت در رابطه با مولفه‌ی سیاسی مردم‌سالاری دینی پرداخته بنابراین کار مقایسه‌ای صورت نداده است در حالی که این پایان‌نامه بررسی مقایسه‌ای مولفه‌های سیاسی شیعه و اهل سنت را در دستور کار خود داشته است.

علی حسینی و سعیدی (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل روش‌شناختی بیداری اسلامی و تحول در اندیشه سیاسی اهل سنت»، رابطه‌ی بیداری اسلامی و اندیشه‌ی سیاسی اهل سنت را با تکیه بر تحولات صورت گرفته در این زمینه، مورد بررسی قرار دادند و تحول اندیشه سیاسی اهل تسنن، در قلمروهای مشخصی را به روش سوابزکتیویسم اثبات کردند. یافته‌های آنان نشان داد، خیزش‌های اخیر رخ داده در میان کشورهای اهل تسنن، که به بیداری اسلامی موسوم گشته‌اند، زمینه‌ی تحول در اندیشه سیاسی اهل سنت و نزدیک شدن آن به اندیشه‌ی سیاسی شیعه را فراهم کرده است که در نهایت سبب همگرایی بیشتر دو مذهب مذکور شده است. اما همانطور که گفته شد، در این مقاله با استفاده از روش سوابزکتیویسم تحول در اندیشه سیاسی اهل سنت و تقریب آن با اندیشه شیعه در قالب تحولات اخیر اثبات شده است در حالی که پایان‌نامه حاضر، با استفاده از روش مقایسه‌ای، در چارچوب استنتاجات و تحلیل‌های عقلانی، در پی واکاوی مبانی سیاسی مشخصی از اندیشه سیاسی شیعه و سنی بوده است.

هراتی (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان «تفاوت نقش و جایگاه رهبری در انقلاب اسلامی ایران و جنبش بیداری اسلامی مصر»، درصدد برآمده تا به بررسی وجوه تمایز رهبری مذهبی در انقلاب اسلامی ایران با جنبش بیداری اسلامی مصر بپردازد. یافته‌های او نشان داد که تفاوت در مبانی اعتقادی و مذهبی، نقش‌آفرینی متفاوتی برای رهبری در انقلاب اسلامی به وجود آورده است و در تحولات اخیر جهان عرب، رهبران، فاقد پایگاه اجتماعی مناسبی جهت بسیج مردم از لحاظ اعتقادی بوده‌اند. این مسئله به همراه عدم صدور جواز براندازی نظام‌های سیاسی، به راحتی، در اندیشه‌های سیاسی اهل سنت، سبب‌ساز ناتوانی رهبران دینی سنی مذهب در بسیج مردمی به منظور قیامی؛ نظیر انقلاب اسلامی ایران شد اما نویسنده این مقاله تنها به بررسی تاثیر مولفه‌ی سیاسی رهبری در دو رخداد جهان اسلام پرداخته است لذا این پژوهش از حیث پرداختن به یک مولفه سیاسی، آن هم در دو مورد مشخص، با پایان‌نامه حاضر که درصدد بررسی جامع‌تری بوده، متفاوت است.

میرعلی (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان «نظریه اطاعت از حاکم جائز در فقه سیاسی اهل سنت»، ریشه‌های تاریخی این نظریه و همچنین آراء فقها و ادله‌ی آنان، در رابطه با این نظریه را مورد بررسی قرار داد. یافته‌های او نشان داد که نظریه وجوب اطاعت از حاکم جائز، ثمره‌ی سازش و واقعیت سیاسی مسلمانان در طول تاریخ بوده است اما برخی از اندیشمندان معاصر اهل سنت این نظریه را قبول نکرده‌اند. تلاش‌های نویسنده در این پژوهش بیشتر جنبه‌ی تاریخی داشته و کلیت این نوشتار بر بررسی‌های تاریخی و نظری معطوف است در حالی که پایان‌نامه حاضر چنین امری را مدنظر ندارد هر چند که موضوع دنبال شده در این مقاله با بخشی از این پایان‌نامه مشابهت دارد.

فوزی و پایاب (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «مقایسه تطبیقی اشتراکات و افتراقات اندیشه سیاسی جنبش اسلامی سنی اخوان المسلمین در مصر و جنبش اسلامی شیعی در ایران»، وجوه اشتراک و افتراق

این جنبش‌ها و دیدگاه‌های نظری و عملی آن‌ها را با توجه به مبناهای فکری و راهکارهای عملی مذاهب این دو جنبش، در روند مبارزه با مشکلات و اصل بازگشت به اسلام، احیای ارزش‌ها و اجرای شریعت اسلامی، به روش کتابخانه‌ای و با رویکردی توصیفی - تطبیقی مورد بررسی قرار دادند. یافته‌های آنان نشان داد، با اینکه هر دو گروه با بحران‌های مشترکی مواجه و در تلاش برای تحقق اهداف تقریباً یکسانی بودند اما در نوع نگاه به مشکلات، مواجهه با آن‌ها، نحوه‌ی تحقق اهداف و نوع پاسخ عملی به بحران‌های موجود با یکدیگر تفاوت‌های مهمی به لحاظ مبانی فکری و استراتژی‌های عملی دارند. عمده‌ی تلاش محققان در این پژوهش، معطوف به بررسی صرف اشتراکات و افتراقات موجود در دو جنبش اسلامی مذکور بوده است لذا از این حیث با پایان‌نامه حاضر متفاوت است.

قیصری و غلامی‌علم (۱۳۸۹) در مقاله‌ای با عنوان «تفاوت تبیین حکومت در اندیشه سیاسی امام خمینی(ره) و ابوالاعلی مودودی»، درصد برآمدند تا به بیان تفاوت دیدگاه‌های دو تن از بزرگان جهان اسلام؛ یعنی امام خمینی و ابوالاعلی مودودی نسبت به مولفه سیاسی حکومت بپردازند. یافته‌های آنان نشان داد که اندیشه‌وران یک سنت فکری، از لوازم و الزاماتی تبعیت می‌کنند که در ساختار اندیشه‌ای آنان وجود دارد و لذا تفاوت‌های موجود در اندیشه سیاسی تشیع و تسنن، سبب تبیین‌های متفاوت امام خمینی و ابوالاعلی مودودی از امر حکومت شده است. در این مقاله نیز دو پژوهشگر، تنها به بررسی یک مولفه‌ی سیاسی از دید دو تن از زعمای جهان اسلام پرداخته‌اند در حالی که پایان‌نامه حاضر مولفه‌های بیشتری را پیگیری کرده است.

مسجدجامعی(۱۳۸۵) در کتابی با عنوان «زمینه‌های تفکر سیاسی در قلمرو تشیع و تسنن»، زمینه‌های اصلی اندیشه‌ی سیاسی شیعه و سنی را مورد بررسی قرار داده است. یافته‌های او نشان داد که زمینه‌های فکری سیاسی متفاوت تشیع و تسنن سبب موضع‌گیری‌های متفاوت آن‌ها در برابر امواج نوین اسلام-خواهی شده است که در این راستا، نظام فقهی کلامی متفاوت، ساختار روانی اجتماعی متأثر از این نظام فقهی و تجربیات تاریخی، هرکدام، عوامل این تفاوت محسوب می‌گردند. هدف نویسنده از نگارش این کتاب، اثبات تاثیر تفاوت‌های فکری، فقهی، کلامی، اجتماعی و هم‌چنین تجربیات تاریخی، بر روی عملکردهای کشورهای اسلامی است و لذا از این حیث که به یکی از اهداف مدنظر پایان‌نامه حاضر پرداخته است با آن مشابهت دارد اما اهدافی فراتر از این پایان‌نامه، در این کتاب پیگیری شده است.

حاتمی(۱۳۸۴) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی و نقد مبانی مشروعیت حکومت از دیدگاه اهل سنت»، مشروعیت و منابع آن در اسلام و به خصوص همه‌ی منابع و مصادری که فقها و علمای اهل سنت در این خصوص بیان کرده‌اند را مورد بررسی قرار داده است. یافته‌های او نشان داد که به دلیل تساوی انسان‌ها و نیز به دلیل اینکه ولایت مطلقاً و بذات از آن خداوند است، پذیرش ولایت انسانی بر انسان دیگر، بدون استناد به خداوند نامشروع است و لذا نمی‌توان استدلال‌ها و مبانی سه‌گانه مشروعیت‌بخش اهل سنت را

پذیرفت. در این پژوهش تنها به بررسی یک مولفه‌ی سیاسی آن هم تنها از منظر یکی از دو مذهب مدنظر پرداخته شده است در حالی که پایان‌نامه حاضر اهداف جامع‌تری را مدنظر داشته است.

فیرحی (۱۳۷۵) در مقاله‌ای با عنوان «مبانی اندیشه‌های سیاسی اهل سنت»، سه دوره‌ی تاریخی که اندیشه‌ی سیاسی این مذهب تجربه کرده؛ یعنی دوران نص‌گرایی صحابه، تاسیس فقه‌الخلافه و سپس دوران جدید را به همراه مبانی فکری ویژه هر دوره، مورد بررسی قرار داده است. یافته‌های او نشان داد که دوران نص‌گرایی صحابه دارای دو ویژگی متکی به سنن بومی الجزیره بودن و فقدان منظومه‌ی فکری مدون و مشخص است اما از دوره‌ی دوم، نخستین تلاش‌ها برای تدوین یک نظریه یا نظریه‌های دینی سیاسی آغاز شده و در دوره‌ی سوم، اندیشه‌های جدید اهل سنت از سویی از موقعیت تمدنی غرب و افکار منبعت از آن تاثیر پذیرفته‌اند و از طرف دیگر، هنوز از میراث سیاسی خود کاملاً نگسسته‌اند لذا نظریات جدیدی در این دوره مطرح شد اما پیروان این مذهب هنوز نتوانسته‌اند از میان این نظریات، مبانی واحدی برای تفکر سیاسی خویش فراهم کنند. این پژوهش بیشتر دربردارنده‌ی محتوای تاریخ سیاسی اندیشه اهل سنت بوده و لذا از اهداف اصلی این پایان‌نامه به دور است ولی اطلاعات مندرج در آن، منبع مهمی برای بخشی از این پایان‌نامه بوده است.

۱-۳-۲. پژوهش‌های خارجی:

نورالدین و تولابی‌خارلی (۲۰۱۹) در مقاله‌ای با عنوان «اندیشه سیاسی سنی و شیعه در رابطه با دولت اسلامی: مقایسه‌ای بین عبدالرحمان وحید اندونزی و آیت‌الله خمینی ایران»، به بررسی دیدگاه دو تن از بزرگان جهان اسلام؛ یعنی عبدالرحمان وحید از مذهب تسنن و امام خمینی از مذهب تشیع، در مورد رابطه‌ی اسلام و دولت پرداخته‌اند. یافته‌های آنان نشان داد که عبدالرحمان وحید، با مفهوم دولت اسلامی مخالف بوده و به ترویج ایده و دیدگاه خود در این رابطه، تحت عنوان اسلام شخصی پرداخته است در حالی که از دیدگاه امام خمینی، خداوند به مسلمانان دستور تشکیل دولت اسلامی با فراخوانی آنان به اطاعت از خدا، پیامبر و اولی‌الامر را داده است و آیت‌الله خمینی نیز در جهت تحقق این دیدگاه خود، نظریه ولایت فقیه را مطرح کرده است. نویسندگان این مقاله بر این اساس نتیجه گرفته‌اند که پیش-زمینه‌های گوناگون مذهبی و سیاسی این دو رهبر، در دیدگاه‌های متفاوت آنان نسبت به این امر موثر بوده است. گر چه میان این مقاله و پایان‌نامه حاضر از جهت توجه به مبحث اندیشه‌ی سیاسی و تاثیر آن، بر عملکردهای صورت گرفته در جهان اسلام؛ نظیر نظریات طرح شده مشابهت زیادی وجود دارد ولی در این مقاله تنها به بررسی یک مولفه‌ی سیاسی و تنها از دید دو تن از بزرگان جهان اسلام پرداخته شده است در حالی که در پایان‌نامه‌ی حاضر سعی شده است که بررسی جامع‌تری صورت گیرد.

سماعی‌صحنه‌سرائی و همکاران (۲۰۱۶) در مقاله‌ای با عنوان «موضع مصلحت سیاسی شیعه و سنی در فقه: الف) مطالعه موردی اندیشه سیاسی امام خمینی و ابو اسحاق شاتبی»، درصدد برآمدند تا با

روش توصیفی به بررسی شباهت‌ها و تفاوت‌های دیدگاه امام خمینی و ابو اسحاق شاتبی در مورد مولفه‌ی سیاسی- حقوقی مصلحت، با روشی توصیفی و کاربردی بپردازند. یافته‌های آنان نشان داد که این مولفه به عنوان یکی از مفاهیم اساسی فقه سیاسی است که علمای شیعه و سنی در مورد آن، نظرات مختلفی ابراز کرده‌اند و همچنین این مفهوم، شامل معانی عمومی زیادی است به خصوص اهل سنت گستره‌ی وسیعی از نظر معنایی برای آن در نظر می‌گیرند و در جهان تشیع و ایران، امروزه نظرات مقام معظم رهبری در این زمینه، در کنار نهاد مجمع تشخیص مصلحت نظام، راهگشا است. در این پژوهش تنها به بررسی یک مولفه‌ی سیاسی- حقوقی، از دید دو تن از بزرگان جهان اسلام پرداخته شده لذا در قیاس با این پایان‌نامه، کار جزئی‌تری صورت گرفته است اما از جهت بررسی مقایسه‌ای انجام‌شده با این پایان‌نامه مشابهت دارد.

موری^۱ (۲۰۱۵) در مقاله‌ای با عنوان «جدایی سنی و شیعه: دین، سیاست اسلامی و چرا آمریکایی‌ها باید تفاوت‌ها را بدانند؟»، درصدد برآمده است تا به تبیین و تشریح تفاوت‌های بین تشیع و تسنن، به منظور افزایش آگاهی جامعه آمریکا، به ویژه آموزگاران مطالعات اجتماعی این کشور، در این زمینه، بپردازد. یافته‌های او نشان داد از آن جایی که دین اسلام سهم و نقش عمده‌ای در تاریخ جهان دارد باید مورد مطالعه قرار گیرد، بنابراین بسیار مهم است که آموزگاران مطالعات اجتماعی جامعه آمریکا، نه تنها اعتقادات اصلی، آیین‌ها و تاریخ اسلام بلکه باید تفاوت‌های بین مسلمانان سنی و شیعه را نیز آموزش دهند. این مقاله هدفی کاملاً متمایز از این پایان‌نامه را دنبال می‌کند ولی از لحاظ پرداختن به مقایسه تشیع و تسنن با این پژوهش مشابهت دارد.

واعظی^۲ (۲۰۰۴) در کتابی با عنوان «اندیشه سیاسی شیعه»، درصدد برآمده است تا به توضیح عناصر و آموزه‌های سیاسی شیعه امامیه و شرح نظام سیاسی مطلوب فقهای این مذهب بپردازد. یافته‌های او نشان داد که نظام سیاسی مطلوب شیعه امامیه، مانند هر تئوری دیگر مبنایی فلسفی دارد که البته این مسئله نیز به تفصیل مورد بررسی قرار نگرفته است، بنابراین این کتاب هم از لحاظ هدفی که دنبال می‌کند و هم از لحاظ موضوع که تنها به بررسی اندیشه سیاسی شیعه پرداخته است با این پایان‌نامه متفاوت است.

ریزو و همکاران^۲ (۲۰۰۲) در مقاله‌ای با عنوان «حقوق سیاسی زنان: اسلام، جایگاه و شبکه‌ها در کویت»، حقوق سیاسی زنان در کویت را به عنوان نمونه‌ای از منطقه‌ی خاورمیانه مورد بررسی قرار داده‌اند. یافته‌های آنان نشان داد که نشانه‌هایی از افزایش حقوق سیاسی زنان و به دنبال آن، افزایش دموکراتیک شدن در خاورمیانه قابل مشاهده است ولی با این حال هنوز حقوق سیاسی زنان این منطقه محدود است هم‌چنین نویسندگان این پژوهش، با استفاده از داده‌های نظرسنجی از ۱۵۰۰ شهروند کویتی در سال

¹ Moore

² Rizzo et al.